

УДК 340.15(477.82),, 15":347.97/99

О.В. Сокальська

**ФУНКЦІОНУВАННЯ КАПТУРОВИХ СУДІВ НА УКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЛЯХ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI СТ.
(НА ПРИКЛАДІ ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА)**

Історія судоустрою та судочинства українських земель на зламі середньовіччя та ранньомодерного часу ось уже півтора десятиліття знаходиться під пильною увагою українських дослідників. За цей період побачили світ і монографічні дослідження, і ціла низка наукових статей. Та, попри значний науковий інтерес, окремі аспекти залишаються малодослідженими або потребують суттєвих уточнень. Такою "білою плямою", на наш погляд, є інститут каптурових судів у період перших довготривалих *interregnum* у Речі Посполитій. Здебільшого дослідники обмежуються згадкою про існування таких судових установ. Виняток становить окремий підрозділ книги "Суд і судочинство на українських землях в XIV-XVI століттях", присвячений організаційним засадам та компетенції каптурових судів [1, с. 99-100]. Свої висновки автори роблять на основі каптурової постанови шляхти Великого князівства Литовського 1587 р. [2, с. 308-319] і, відповідно, визначають дату запровадження каптурових судів на українських землях - 29 січня 1587 р. [1, с. 100].

Каптурові суди діяли в Речі Посполитій у часи безкоролів'я. їх створення зумовлене потребою у здійсненні правосуддя в період, коли повітові шляхетські суди переставали функціонувати, оскільки діяли за дорученням короля. Повноваження каптурових судів тривали до коронації нового господаря, після чого відновлювалася діяльність шляхетських судів. Отже, каптурові суди були надзвичайними й тимчасовими органами.

Традиційно термін "kaptur" тлумачать як головний убір ченців, священнослужителів або як капюшон, пов'язуючи його з тим, що члени суду покривали голови капюшонами (каптурами) на знак жалоби. Інколи його пов'язують із латинськими висловами "judicium capturum", "conventus capturus" або "libera captura", що означало негайне затримання злочинця, оскільки в період

безкоролів'я не діяв принцип "neminem captivabimus" [3]. "Каптуром" була названа постанова про збереження порядку в період безкоролів'я та спільну боротьбу зі злочинцями, прийнята після смерті короля Сигізмунда II Августа краківською шляхтою, організованою в конфедерацію [4, с. 123]. Уперше в Короні каптурові суди організовані в результаті даної постанови в другій половині 1572 р. [5, с. 185]. Тимчасові судові установи під час *interregnum* діяли ще в 1382 р., але каптуровими вони не називалися. Хоча термін "kartur", ймовірно, походить саме з періоду безкоролів'я після смерті короля Людовика Угорського [3].

У 1572 р. у землях та воєводствах Корони на шляхетських з'їздах (сеймиках) також були прийняті каптурові постанови. В актових книгах Луцького гродського суду за 1572 - 1574 рр. є записи про каптурові зібрання шляхти Волинського воєводства та розгляд справ каптуровими судами [6; 7; 8, с. 447-450]. Висновки про організацію діяльності та обсяг компетенції каптурового суду у Волинському воєводстві робимо на основі каптурової постанови про заходи щодо збереження внутрішньої безпеки під час міжкоролів'я, устрій каптурового суду та його повноваження, прийнятої на з'їзді (каптурі) волинської і брацлавської шляхти 27 липня 1574 р., та актових записів, що фіксували його діяльність [9, с. 18-30].

Каптуровий суд утворювався для забезпечення правопорядку в період безкоролів'я: "кгде б кому уквивжене в чом было, жебы правом, а не квалтом кривды свое доходити" [9, с. 19]. Його головне завдання - розгляд справ про тяжкі злочини: нанесення тілесних ушкоджень, грабежі, зґвалтування, вбивства, підпали, заволодіння майном, вчинені шляхтою. Справи "поточні" були в компетенції замкового уряду (старостинського суду), що продовжував діяти. Складався каптуровий суд із виборних депутатів-суддів та писаря. Вибори проходили на з'їзді обивателів воєводства, що скликався за наказом воєводи.

У Волинському воєводстві після смерті Сигізмунда II Августа, на кшталт інших коронних земель, було вжито заходів, спрямованих на збереження громадського порядку в період безкоролів'я. Не пізніше вересня 1572 р. на з'їзді волинська шляхта прийняла відповідну постанову [8, с. 448]. 26 жовтня того самого року відбувся черговий з'їзд шляхти Волинського воєводства. Припускаємо, що саме на ньому були обрані каптурові судді, оскільки вже 28 жовтня 1572 р. каптуровий суд Волинського воєводства виніс перші рішення, що були зафіксовані в луцькій гродській книзі [6, с. 67]. Засідання суду проходили в Луцьку у Верхньому замку [10, с. 90]. У засіданнях каптурового суду міг брати участь воєвода. Згідно з актовими записами, наприкінці листопада 1572 р. мала відбутися наступна сесія каптурового суду, але судді не з'явилися [6, с. 68]. 13 грудня на з'їзді шляхти Волинського воєводства прийнято постанову про запровадження каптурового суду та вибори каптурових суддів [6, с. 71]. Депутатами-суддями "с кола рыцарского на суд обраними и высажонными" стали: Олександр Жоравницький (ключник і городничий Луцький), Григорій Гулевич (хорунжий Волинської землі), Гаврило Бокій (луцький земський суддя), кн. Остафій Сокольський (луцький земський підсудок), Михайло Коритенський (луцький земський писар) [8, с. 447]. Як бачимо, шляхта обрала суддями урядників земського суду, розширивши його

звичний склад місцевими посадовцями, представниками відомих і поважних волинських шляхетських родів. Той факт, що каптуровими суддями здебільшого стали представники Луцького повіту, скоріш за все, пояснюється тим, що на сеймику більше було луцької шляхти. Відразу ж після з'їзду каптуровий суд розпочав розгляд справ. Записи його постанов датуються 18, 19, 21 грудням. Суд чітко дотримувався правил підсудності, розглядав позови шляхти всіх трьох повітів воєводства. Лише в разі розгляду справи про тяжкі злочини, якщо сторони зверталися зі спорами цивільного характеру, судді виносили постанову про непідсудність їм такої справи [6, с. 74].

Опис луцької гродської книги за 1573 р. дає змогу простежити функціонування каптурового суду в цей період. Склад суду змінився, у 1573 р. каптуровими суддями були: Олександр Жоравницький (ключник і городничий Луцький), Іван Патрикій Курозвонський (кременецький підкоморій), Іван Гулевич-Смолиговський (володимирський земський підсудок), Григорій Болбас Ростоцький (кременецький земський писар), Гневош Калусовський [7, с. 61]. Новий склад каптурового суду, ймовірно, сформовано на сеймику шляхти-обивателів Волинського воєводства в Луцьку наприкінці січня 1573 р. [7, с. 2]. До нього ввійшли представники всіх трьох повітів Волині. Нерівність представництва в попередньому суді могла стати однією з причин перевиборів. Перша сесія каптурового суду в 1573 р. відбулася відразу після з'їзду шляхти. Наступна повинна була відбутися приблизно через місяць. Однак актові книги не містять записів, рішень каптурових судів у березні 1572 р. 12-14 березням датовані скарги на каптурових суддів про незаконно винесені ними рішення [7, с. 8]. Такі скарги, як і апеляції, як правило, записували до актових книг відразу після судового засідання. Це дає підстави дійти висновку, що на початку березня каптуровий суд все ж таки розглядав справи. У квітні та червні судові сесії не відбулися через неявку суддів, хоча позови до каптурового суду видавалися й сторони прибули до замку [7, с. 10-12]. У серпні судді зібралися, але як довго розглядали справи - невідомо, оскільки після скарги волинського каштеляна Михайла Мишка Варковського на неправомірно прийняте рішення каптурові судді відмовилися від виконання своїх повноважень [7, с. 43]. У вересні члени каптурового суду знову не прибули до замку. У жовтні та грудні засідання відбувалися [7, с. 48, 52, 60]. Отже, у перший довготривалий період безкоролів'я в Речі Посполитій каптуровий суд у Волинському воєводстві діяв з жовтня 1572 р. до грудня 1573 р., з перервами, пов'язаними з неявкою суддів. Організаційні засади діяльності каптурового суду визначалися постановою сеймику волинської шляхти від 13 грудня 1572 р. Склад суду змінювався тричі.

Узагальнення судової практики дало змогу волинській шляхті, врахувавши попередній досвід, прийняти 1 серпня 1574 р. сеймикову постанову, що детально регламентувала засади діяльності каптурового суду (нагадаємо, що після втечі Генріха Валуа розпочався новий каптур, або безкоролів'я, що тривало до коронації Стефана Баторія). Згідно з даною постановою дату першої сесії суду встановлювали на з'їзді шляхти воєводства. Кожна наступна сесія повинна була

відбуватися через чотири тижні після закінчення попередньої. Якщо суддя не міг з'явитися на засідання або його справа розглядалася в суді, шляхта, котра прибула на судові "роки", разом із суддями обирали на вакантне місце "человека веры годного" [9, с. 20-22].

На з'їзді шляхти Волинського воєводства в липні 1574 р. обрано такий склад каптурового суду: від Луцького повіту: Григорій Гулевич (хорунжий Волинської землі), Гаврило Бокій Печихвостський (луцький земський суддя), Федір Кад'янович-Чаплич; від Володимирського повіту: Василь Гулевич (володимирський війський), Ждан Коїленський, Костянтин Малинський; від Кременецького повіту: Ярофій Гостський, Іван Хрінницький, Антон Яловицький; писар - Іван Єло Букоємський [9, с. 29]. У постанові чітко зазначено, від якого повіту обраний суддя, встановлено рівне представництво від повітів та збільшено кількість каптурових суддів. Григорій Гулевич та Гаврило Бокій Печихвостський вдруге обрані каптуровими суддями (вперше в 1572 р.). Серед членів суду майже не зустрічаємо повітових судових урядників, виняток становить лише Гаврило Бокій. Але про достатній фаховий рівень обраних суддів свідчить той факт, що четверо з них у подальшому займали посади земських суддів: Ярофій Гостський (1580 р.), Федір Кад'янович-Чаплич (1581-1602 рр.) Іван Хрінницький (1602-1626 рр.) у Луцькому повіті, Антон Яловицький (1577-1589 рр.) у Кременецькому повіті [11, с. 209-210], а Василь Гулевич був обраний у 1578 р. суддею Луцького трибуналу [12, с. 38]. Повноваження даного суду тривали до 1576 р., до коронації Стефана Баторія. Він же на загальнодержавному рівні затвердив діючі в період безкоролів'я суди [13, с. 41]. Після його смерті Варшавський конвокаційний сейм 1587 р. дозволив обирати каптурових суддів, не визначивши їх чисельність [13, с. 41]. У землях також були прийняті відповідні сеймикові постанови. Так, шляхта Великого князівства Литовського у січні 1587 р. прийняла постанову про організацію каптурових судів, що детально регламентувала питання компетенції та формування суду, провадження судочинства тощо [2, с. 308-319], але її положення суттєво відрізнялися від порядку каптурового судочинства на українських землях .

Склад каптурового суду Волинського воєводства в 1587 р. був такий: кн. Януш Заславський, Ян Харленський (луцький підкоморій), Адам Боговитин (кременецький підкоморій), Іван Хрінницький (луцький земський підсудок), Макар Ледуховський (кременецький земський писар), Федір Загоровський, Гневош Калусовський та Януш Жабокрицький [14, с. 234] (з 1590 р. обіймав посаду кременецького земського судді [11, с. 210]). Іван Хрінницький та Гневош Калусовський вдруге обрані каптуровими суддями (вперше, відповідно, у 1574 р. та 1573 р.).

У каптурових судах, у зв'язку з необхідністю прискорити процедуру відправлення правосуддя, було встановлено особливий порядок розгляду справ. Позови повинні були вручатися за три тижні до судової сесії. Справи вирішувалися відразу на "завитому" (остаточному) "році". Судді приймали рішення "водлуг Бога и статуту права писаного" більшістю голосів [9, с. 19-22]. Якщо в суддів виникали труднощі щодо прийняття рішення, то справа могла бути

відкладена. Так, у серпні 1573 р. каптурові судді, у відповідь на скаргу про незаконно винесений вирок, зазначили, що остаточне рішення у справі відкладають на суд короля [7, с. 44]. Звернення до вищестоящего суду для остаточного вирішення справи було досить поширеною практикою у XVI ст. Це, на думку Г. Демченка, цілком відповідало духові тогочасного процесу, що широко дозволяв переносити важку справу від одного судді до іншого, який мав більший авторитет, досвід і знання [15, с. 12]. Рішення каптурових суддів було остаточним й оскарженню не підлягало. Але на них можна було подавати скаргу до королівського задвірного суду на підставі того, що розгляд справи чи винесене рішення не відповідали "писаному праву".

По закінченні сесії судді залишалися "на местцу судовому" для видання записів ще два дні. "Отправу" каптуровий суд чинив разом із старостою та шляхтою воєводства (скликалося посполите рушення повіту чи воєводства) [7, с. 58]. Новообраний король повинен був затвердити вирок, винесені каптуровими судами.

Отже, каптурові суди у Волинському воєводстві організовані після смерті Сигізмунда II Августа не пізніше жовтня 1572 р. До коронації Стефана Баторія у 1576 р. волинська шляхта прийняла щонайменше дві постанови, які регламентували порядок каптурового судочинства. В останній третині XVI ст. каптурові суди у Волинському воєводстві діяли в такі періоди: жовтень 1572 р. - грудень 1573 р.; серпень 1574 р. - початок 1575 р.; протягом 1587 р. До складу каптурових судів у цей період входили представники волинської шляхти, добре обізнані із судовою процедурою та правом (особи, які в різний період обіймали виборні посади в різних судових установах воєводства), під час виборів суддів дотримувалися принципу рівного представництва всіх повітів. Досвід організації самоврядних шляхетських судів у період безкоролів'я став ще одним кроком на шляху до реформи судової системи Речі Посполитої, зокрема запровадження виборних апеляційних установ - трибуналів.

Література

1. Суд і судочинство на українських землях в XIV - XVI століттях / П. Музиченко, С. Ковальова, Н. Долматова, М. Крумаленко, Н. Єфремова. - О. : АстроПринт, 2000. - 180 с.
2. Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссией. - Бильна, 1870. - Т. 3 : Акты Брестского гродского суда. - 415 с.
3. Zygmunt Gloger: Encyklopedia staropolska. - Режим доступу: <http://univ.gda.pl/-literat/glogers/0021.htm>
4. Volumina Legum.- Petersburg, 1859. - Т. II. - 490 s.
5. Balzer O. Geneza Trybunalu Koronego / O. Balzer. - Warszawa, 1886. - 1, 347, IV s.
6. Описание актовой книги Киевского центрального архива № 2046. Книга Луцкая гродская записо- вая, поточная и декретовая 1572 года / сост. И. М. Каманин. - К., 1890. - 75 с.
7. Описание актовой книги Киевского центрального архива № 2047. Книга Луцкая гродская записо- вая, поточная и декретовая 1573 года / сост. О. И. Левицкий. - К., 1890. - 61 с.
8. Ясинский М. Н. Материалы для истории судоустройства и судопроизводства в литовско-русском государстве. Акты о копных и панских судах / М. Н. Ясинский. - К., 1897. - Т. 1. - 844 с.
9. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов / под ред. Н. Д. Иванишева. - К., 1861. - Ч. 2, т. 1 : Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569 - 1654 гг.). - 414 с.
10. Троневиц П. О. Луцкий замок / П. О. Троневиц. - Луцьк : ДІКСОН, 2003. - 198 с.

11. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVIII століття. Волинь і Центральна Україна / Н. М. Яковенко. - 2-е вид., переглян. і випр. - К. : Критика, 2008. - 472 с., іл.
12. Попов Г. Луцький Трибунал 1578 р. / Г. Попов // Праці комісії для виучування історії західно- руського та українського права. - К., 1925. - Вип. 1. - С. 32-58.
13. Вялікае княства Літоускае: Энцыклапедыя : у 2 т. / рэдкал. : Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [та ін.] ; маэт. З. Э. Герасімовіч. - 2-е выд. - Мінск : БелЭн, 2007. - Т. 2 : Кадзкі корпус - Яцкевіч. - 792 с. : іл.
14. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. - К., 1859. - Ч. 1, т. 1 : Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-западной России. - 555 с.
15. Демченко Г. В. Притомные люди и копная сторона / Г. В. Демченко // Варшавские университетские известия. - 1899. - № 5. - С. 1-29.

Анотація

Сокальська О.В. Функціонування каптурових судів на українських землях в останній третині XVI ст. (на прикладі Волинського воєводства). - Стаття.

Стаття присвячена організації, складу та функціонуванню каптурових судів, які діяли у період безкоролів'я в Речі Посполитій. Проаналізовані постапови сеймиків волинської шляхти щодо каптурового судочинства.

Ключові слова: безкоролів'я, каптуровий суд, волинська шляхта, Волинське воєводство, сеймик.

Summary

Sokalska O.V. Functioning of kaptur courts in the Ukrainian lands in the last third XVI s. (on the example of the Volhynia province). - Article.

The article is devoted to organization, composition and functioning of kaptur courts which operated in a "without king" period in Rzeckh Pospolita. The decisions of Volhynia gentry seymiks on the kaptur litigation are analyzed.

Key words: "without king", kaptur court, Volhynia gentry, Volhynia province, seymik.